

L'estructura de la propietat i de l'explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages als segles XVIII i XIX

per Llorenç Ferrer i Alòs

Habitualment els estudis sobre la propietat de la terra fan referència solament als individus que la controlen. Si tenim en consideració que a les societats pageses tradicionals la terra és l'element més important de producció de riquesa, deduirem la importància social que té el seu control. El propietari de la terra pot desviar al seu favor l'excedent camperol a partir de les imposicions que fa als que no controlen la terra.¹ L'estructura de la propietat permet aleshores copsar la desigualtat en el control d'aquella. L'accés a la terra dels grups desposseïts origina unes determinades relacions contractuals (jornalers, arrendament o parceries a curt i llarg termini) que defineixen les formes d'explotació de la terra. Quan l'explotació és directa —per la via dels jornalers— no s'origina cap estructura de l'explotació, però quan és indirecta s'ocasiona una redistribució de la terra que, tot i la relació contractual, condiona de manera específica el comportament social dels pagesos i l'estructura de la propietat no ho reflecteix. Per això ens cal prestar atenció a les estructures de l'explotació de la terra. A força àrees de Catalunya —com en el cas que estudiarem— l'accés a la terra a llarg termini fa més necessari encara el seu estudi.²

No és fàcil trobar una font que permeti simultàniament elaborar les dues estructures. Al Bages —comarca de la Catalunya Central que estudiem— a conseqüència de la divisió en dominis que comportava la rabassa morta³ i l'estabilitat que proporcionava a la petita explotació, apareixen en algunes fonts. En els

1. Darrerament en la historiografia catalana s'ha posat en dubte el paper fonamental de la propietat de la terra com a forma de captar l'excedent d'altri. Enric Tello, per a la Segarra, ha pogut constatar com l'extracció d'excedent es realitzava per la via dels préstecs usuraris que esdevenien pinçades anuals de renda, mentre que es preferia que els petits pagesos tinguessin el control jurídic de la terra, la qual cosa possibilitava l'autoexplotació d'aquestes explotacions. Solament quan les millors terres —que produïen una renda diferencial— passaven per les seves mans les retenien en propietat (E. TELLO, *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana*, tesi doctoral en curs d'elaboració).

2. Si consideréssim solament l'estructura de la propietat ens donaria la imatge d'una gran polarització entre els propietaris de masos i els petits pagesos. L'accés a la terra per la via de la rabassa morta refà l'estructura i li dona unes perspectives totalment diferents.

3. Sobre la rabassa morta es pot veure E. GIRALT, *El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936*, «Revista del Trabajo» (1946), J. M. TORRAS I RIBÉ, *Evolución de las cláusulas de rabassa morta en una propiedad de la comarca de Anoia*, «Hispania», 134 (1976), ps. 663-690, i B. CLAVERO, *Foros y rabassas. Los censos agrarios ante la revolución española*, «Agricultura y Sociedad», 16 (1980), ps. 27-69, i 18 (1981), ps. 65-100. Per al Bages, Ll. FERRER, *Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages en el s. XVIII i primera meitat del XIX*, memòria de doctorat (Universitat de Barcelona 1985), ps. 668-691.

cadastres del segle XVIII els rabassaires generalment no surten, però se'n troben notícies aïllades o bé queda el dubte de si apareixen camuflats entre els propietaris.⁴ En canvi, en els amillaraments de mitjan segle XIX es distingeix entre les terres en propietat i les terres explotades a rabassa, la qual cosa, i amb un tractament informàtic de les dades, permet reconstruir les dues estructures.

Però la rabassa no és l'únic contracte que organitza l'explotació de la terra al Bages. A les rodalies de Manresa s'utilitza l'arrendament en diner a curt termini i la masoveria era emprada a molts masos. El primer no apareix registrat ni als cadastres ni als amillaraments, i del segon, i no sempre, se'n troben referències indirectes en els cadastres (especialment aquells que citen el cadastre personal). Així, doncs, la redistribució de la terra no la podem estudiar en la seva globalitat, però la rabassa era de bon tros el contracte més estès i hi centrarem l'estructura de l'explotació.

Elaborar aquestes estructures a partir de tots els pobles del Bages hauria significat invertir molt treball per obtenir uns resultats similars a partir d'un sondeig de pobles que representin una situació geogràfica i socio-econòmica diferent. Hem optat per aquest darrer camí. Els pobles escollits han estat els següents:

Artés (olla d'erosió oberta per la riera Gavarresa, a tocar del Pla de Bages). Navarcles (Pla de Bages).

Manresa (Pla de Bages, però amb una estructura de la propietat sotmesa a les pressions de la vida urbana).

Castelladral (Alt Bages en el sentit més estricte, a cavall de les dues conques fluvials del Llobregat i el Cardener).

Rajadell (oest del Bages, a tocar el Pla per Manresa, però en una àrea muntanyosa).

Rocafort (est del Bages, a tocar el Pla, en una àrea muntanyosa).

Calders i Monistrol de Calders (a cavall amb el Moianès, a l'altiplà entre la riera Gavarresa i el riu Calders).⁵

Un cop definits els pobles amb els quals treballarem es planteja el problema de definir els grups de propietat i d'explotació que utilitzarem. Sovint no se sol donar cap justificació de l'elecció,⁶ o es confon estructura de la propietat amb

4. És el dubte que tenim del cadastre d'Artés del 1774 (Arxiu Municipal d'Artés). Tot i que no s'indica, creiem que les terres cedides a rabassa pels masos apareixen com a propietat dels parcera, la qual cosa distorsiona les dues estructures.

5. La comarca es divideix habitualment en Pla de Bages i Alt Bages, posant en contraposició la plana i les serralades que l'envolten. El Bages és regat pel Llobregat i el Cardener. És el primer —i algunes rieres li han ajudat— que ha obert a l'est bagenc conques d'erosió damunt les quals l'assentament humà ha estat més fàcil. Artés, Navarcles, Manresa i d'alguna manera Calders estan en aquestes conques o en contacte; Castelladral és un altiplà entre rius allunyat de les planes, i Rajadell i Rocafort entremig de les serralades però amb un punt de contacte amb Manresa (J. VILÀ VALENTI, «Bages», *Geografia comarcal de Catalunya*, vol. II, Barcelona 1964, ps. 467-492).

6. Per posar alguns exemples: E. VICEDO, *Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a Lleida en el s. XVIII*, «Recerques», 12 (1982), p. 61; G. TRIBO, *De l'arrencada del s. XVIII a les transformacions agràries actuals: el cas de Gavà*, memòria de llicenciatura (Universitat de Barcelona 1977), i Y. BARBAZA, *Le paysage humain de la Costa Brava* (París 1966), p. 266.

parcellació del sòl⁷ o s'elabora un quadre de parcelles sense que s'acabi de definir una estructura de la propietat. Per nosaltres cal donar primer un contingut social a cada grup: la *petita propietat* és definida per la possessió d'una quantitat de terra insuficient per garantir la subsistència de la família que la treballa; des del moment que la quantitat de terra garanteix l'autosubsistència fins que cal llogar assalariats, trobem la franja de la *propietat mitjana*; la *gran propietat* és la que necessita assalariats per a la seva explotació.⁸ La qüestió fonamental rau però en els límits d'aquests grups, els quals no depenen únicament de l'extensió, sinó de la qualitat dels sòls, la inversió de treball, regatge, nivell d'endeutament de l'explotació, etc. Els límits són en aquesta perspectiva relatius, però uns condicionaments socio-econòmics gairebé iguals per a totes les explotacions fa possible una definició aproximada dels grups. Hem pres com a base la distinció entre pagesos i jornalers que es realitza en el cadastre de Manresa el segle XVIII.⁹ El subregistre del cadastre ens cura en salut de pecar per excés en els nostres càlculs. Els grups queden definits de la següent manera:

0 a 8,25 Q.*		0 a 2,5 ha
8,25 a 16,5 Q	petita propietat/petita explotació	2,5 a 5 ha
16,5 a 33,00 Q	mitjana propietat/mitjana explotació	5 a 10 ha
33,00 a 66,00 Q.		10 a 20 ha
+ de 66 Q.	gran propietat/gran explotació	+ 20 ha

Q. = Quarteres 1 ha = 3,378 Q.

Hem dividit en dos grups la petita propietat (MPP —molt petits propietaris— i PP —petita propietat—) i la gran per poder matisar en l'anàlisi. Els mateixos grups els utilitzarem també en l'anàlisi de l'explotació de la terra.¹⁰

Un terme municipal no recull la totalitat de propietats dels individus que hi habiten, de la mateixa manera que individus d'altres termes municipals tenen terres en el que s'estudia. A més, els grans propietaris poden ésser més grans perquè són propietaris de terres a d'altres indrets i els petits semblen més petits perquè les petites parcelles de pagesos d'altres indrets contribueixen a reduir la mitjana del grup. És necessari, per tant, distingir en l'anàlisi els propietaris forans dels del poble.

Per evitar aquestes distorsions, més accentuades en l'estructura de l'explotació, hem elaborat una estructura amb tots els propietaris i una estructura sense

7. S. LLOBET, *De economía agraria en la comarca del Maresme*, «Estudios Geográficos», 59 (1955), ps. 248-268.

8. Igualment opinen R. LAURENT, *Les vigneron de la Côte d'or au XIX siècle* (París 1957), vol. I, ps. 21-24; P. GOUJON, *Le vignoble de Saone et Loire au XIX siècle (1815-1870)* (Lió 1973), p. 118; i A. SEGURA, *En torno al Primer Coloquio d'Història Agrària*, «Agricultura y Sociedad», 11, p. 268.

9. *Relación del reparto por menor de la Ciudad de Manresa y su término...* Repartiment de 1737, lligall cadastre 1730-1739 (II), Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa (AHCM).

10. En realitat, els criteris per confeccionar els grups són criteris d'explotació de la terra i no de renda com correspondria a la propietat.

els de fora. Però ni els cadastres ni els amillaraments indiquen sempre d'on són els propietaris, la qual cosa ens ha obligat a utilitzar un altre criteri per distingir els forans dels no forans: la possessió de casa en propietat.¹¹

Masos i domini eminent

El paisatge bagenc del segle XVIII es caracteritzava per la presència arreu dels masos com a organitzadors de l'espai. Cases de pagès disperses, amb les dependències auxiliars annexes i de 100 a 300 ha de terra al seu entorn que limitaven amb altres explotacions d'aquesta mena. A les cases hi residia l'explotador del mas, que normalment coincidia amb el pagès propietari, el cognom del qual era el topònim del mas. Aquests propietaris ho eren normalment des de diverses generacions enrere.

La terra l'havien rebuda d'un senyor feudal mitjançant el contracte d'emfiteusi, que consistia a dividir la propietat en dos dominis: el domini directe o eminent, que se'l reservava qui establia, i el domini útil, que passava a qui rebia la terra. El primer cedia la terra a perpetuïtat amb l'obligació de satisfer un cens anual i es reservava el dret de fadiga i el dret a cobrar llúisme en cada traspàs. Qui rebia la terra l'havia de millorar, podia vendre el seu domini sempre que volgués i disposava dels fruits que donés.

Aquesta relació contractual es concretà en aquests termes a la sortida de la crisi del segle XV. Alguns estudis recents confirmen que el mas que sortí de la crisi era més gran que l'anterior per la incorporació successiva de masos ròncecs i que és en aquesta època que s'installen en els masos els individus que es consolidaran com a pagesos de mas.¹² Els drets feudals es van codificar i refermar, com ha plantejar Eva Serra, però els pagesos de mas sortiren beneficiats de l'enfrontament social:¹³ estabilitat en la possessió, extensió notable de terra, capacitat de decisió en tots els àmbits de la propietat i, a la llarga, devaluació del cens que pagaven. Vilar ha caracteritzat aquest accés de «quasi-propietat».¹⁴

Fins i tot el domini útil dels masos és el que consta en el documents cadastrals del segle XVIII, davant el domini directe. Igualment, en la transició de la

11. Aquest criteri, que no garanteix els resultats al cent per cent, es justifica a partir d'una investigació realitzada en el poble de Navarces, segons la qual la immensa majoria dels individus tenien la casa en propietat. Així s'eliminen els explotadors forans i els trossos de mas que no tenen la casa al municipi, però ens resten els propietaris forans de masos (LL. FERRER, *El creixement urbà de Navarces en el s. XVIII*, «Dovella», 11, desembre de 1983, ps. 23-31). Sense la comprovació empírica d'un determinat tipus de poblament no és possible utilitzar aquest mètode.

A Castelladral no funciona perquè l'accés a una casa és per uns mecanismes diferents.

12. Vegeu el cas de Navarces (LL. FERRER, *El creixement...*, op. cit.) i el treball sobre els noms dels masos de Rajadell (F. RAFAT, *Demografia de Rajadell al s. XVI*, «Miscel·lània d'Estudis Bagencs», 2, 1982, ps. 123-134). Aquest punt de vista posa en dubte la pretesa estabilitat del mas i l'obsessió de la pagesia pairal de cercar els seus orígens més enllà de la crisi del segle XIV.

13. EVA, SERRA, *El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe*, «Recerques», 10 (1980), ps. 17-32.

14. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. III (Barcelona 1975²), ps. 554-561.

propietat feudal de la terra a la propietat burgesa, els possessors del domini útil esdevindran propietaris absoluts.¹⁵ És la capacitat d'imposar els seus interessos davant els del domini directe.

L'aparició i consolidació d'una pagesia de mas no s'ha de confondre amb l'aparició d'una pagesia homogènia. En realitat, abans del segle XVIII, alguns masos s'arruïnaren i caigueren en mans d'altres pagesos o de burgesia urbana, i s'inicià un procés de diferenciació social interna i el sorgiment d'una petita pagesia. Fenòmens que continuaran en el segle XVIII però poc estudiats en les centúries anteriors.

D'altra banda, es pot parlar d'una certa coincidència entre les jurisdiccions senyoriales i la propietat eminent de la terra, molt més notable en les senyories laiques i eclesiàstiques —dins les quals solament algunes parròquies i beneficis tenien el domini directe d'algunes parcelles— que en les reials, on eren importants els alous i el domini eminent de les institucions eclesiàstiques.

Així, doncs, el punt de partida de l'estructura de la propietat al Bages abans del segle XVIII era definit per una xarxa de masos que cobria tota la comarca, els propietaris dels quals eren emfiteutes de determinats senyors laics i eclesiàstics. Dins d'ells s'havia iniciat un procés de diferenciació interna que comportà la desaparició d'alguns emfiteutes amb domini útil en els masos i l'aparició de petits pagesos en els pobles que començaven a formar-se al llarg del segle XVII. Entre els propietaris de masos que restaven i es consolidaven com a tals i aquests s'originava una nova relació d'explotació que esdevindrà dominant en el camp bagenc.

Petita propietat, rabassaires i masovers el segle XVIII

Al llarg del segle XVII i del segle XVIII va començar a desenvolupar-se un nou tipus d'explotació de la terra basat essencialment en la propietat d'una casa i d'una minúscula parcel·la de terra —normalment un hort de regadiu o de secà— i l'accés a la terra dels masos per la via de la rabassa morta. L'expansió d'aquest nou tipus condicionà la formació dels pobles —cases unifamiliars amb horts darrera— i de les hortes a tocar de les rieres locals.

Aquest poblament afectà sobretot el Pla de Bages i l'est de la comarca. A l'oest o bé es retardà fins el segle XIX —el cas de Rajadell, per exemple— o bé n'originà un de diferent —cas de Castelladral—, basat en la creació de petites masoveries ocupades pels petits pagesos. Aquests no accedien a la terra en propietat i el poblament que en resultava era dispers.¹⁶

Les dades que proporcionen els cadastres del segle XVIII són poc fiables, i algunes totalment inutilitzables. Per exemplificar les afirmacions anteriors podem aportar les dades de Calders el 1741 sense els propietaris de fora:

15. M. PESET, *Dos ensayos sobre la propiedad de la tierra* (Madrid 1982), i BORRELL I MACIÀ, *Los censos enfiteúticos en Cataluña* (Barcelona 1948).

16. Sobre aquest tema, *vid.* Ll. FERRER, *Poblament i família a la Catalunya Central en el s. XVIII i XIX*, comunicació presentada al I Curso Coloquio de Demografía Mediterránea (Menorca 1984), en curs de publicació, i *Aproximació a l'estructura...*, *op. cit.*, ps. 101-130.

	propietaris	%	extensió	%
de 0 a 8,25 Q	143	80,8	288,9	8,0
8,25 a 16,5 Q	2	1,1	20,4	0,6
16,5 a 33 Q	4	2,3	104,6	2,9
33 a 66 Q	9	5,1	478,6	13,2
+ de 66 Q	19	10,7	2.704,9	75,2

Solament hi ha cadastrada el 21,5 % de l'extensió actual del terme. És difícil atorgar gaire fiabilitat a aquestes dades, però destaca la polarització dels propietaris i la desigualtat en les terres controlades (el 80,8 % controlen el 8 % de la terra, i el 10,7 %, el 75,2 %). Si aprofundim les dades, dels 143 propietaris del grup més petit, el 84,6 % tenia una petita parcel·la d'hort, el 72 % una de vinya i el 53,8 % una de secà. La mitjana per propietari era de 2,02 Q. En altres pobles els resultats eren similars.¹⁷

L'expansió de la rabassa el segle XVIII sols la podem valorar indirectament, perquè els cadastres no la recullen. Només notes disperses: el 1741 al mas Monrós de Calders apareix la nota «*viñas nuevamente hechas*» que afecta 12 persones amb plantacions de vinya.¹⁸ Al mas Lluçà de Sallent el 1747 es diu «*repartido por parceros*» (19 parcers que exploten 73 Q, 64,4 Q de vinya i 8,6 Q de secà).¹⁹

A finals del segle l'expansió de la vinya lligada al contracte de rabassa ja era una realitat:

«*La causa de destrucción lastimosa de los montes que se experimenta en este corregimiento, se atribuye al exceso de plantación de viñas, asegurando que en el término de su capital apenas ay un palmo de tierra que no esté cultivado y ocupado de viñas.*»

«*Desde Calders a Calaf y desde Monistrol de Montserrat hasta Balsareny que hai seis leguas de distancia, son todas montañas cultivadas de viñas.*»²⁰

Zamora ens precisa la contractació agrària: «*Los terrenos están divididos entre los vecinos de los pueblos de este partido, que unos lo poseen como propietarios y otros por emfiteusis y muy pocos por arriendo (...)* Regularmente en el contrato de emfiteusis o establecimiento a raíz muerta se le impone la prestación de la quarta parte de sus frutos en especie.»²¹

El contracte de masoveria era una altra via d'accés a la terra. Una masoveria era un mas que no era explotat directament per l'amo, sinó per un altre individu

17. A Navarces, segons el cadastre del 1816 (Arxiu Municipal de Navarces) el 93,6 % dels propietaris posseïen hort, el 26,7 % secà i el 17,1 % vinya.

18. Cadastre de Calders (1741), lligall Cadastres Pobles, AHCM.

19. Cadastre de Sallent (1741), lligall Cadastres Pobles, AHCM.

20. Jaime CAFFESMAR, *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria...*, Biblioteca de Catalunya. Fons de la Junta de Comerç, ms. 143 bis, ps. 378-379.

21. Respostes de Manresa al qüestionari de Zamora, preguntes 50 i 51, ms. 2.468 de la Biblioteca del Palació Real de Madrid, microfilm del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona.

que residia al mas i es feia càrrec de l'explotació. Aquest s'anomenava masover. A nivell de paisatge res no es modificava, però sí a nivell social.²²

En realitat, l'aparició d'una masoveria volia dir que s'havia eliminat un pagès propietari de mas i s'havia produït una concentració de la propietat. Les vies per les quals s'arribava a aquesta situació podien ésser diverses:

Casament hereu/pubilla entre propietaris de masos. Dos patrimonis s'unificaven. El més important retenia els fills i l'altre mas era explotat a masoveria.²³

Endeutament pagès i pèrdua de la propietat. Implica complicats processos d'enteutament (censals, VCG) que acaben amb la venda definitiva del mas. L'antic propietari pot esdevenir masover del seu propi mas o el nou propietari pot col·locar-n'hi un altre.²⁴

Domini útil mantigut pel senyor feudal. Solament es donava en les propietats a l'entorn del castell. Eren explotades per masovers.²⁵

Abandonament del mas per ascens social del pagès o per heretament d'un cabaler instal·lat a ciutat i que no retorna al mas d'origen. No va abundar gaire en el període estudiat.²⁶

Tot i que cronològicament no podem fer l'evolució de la masoveria, al llarg del procés històric es produí un avenç progressiu d'aquesta forma d'explotació. En part es pot deduir dels cadastres del segle XVIII d'algunes parròquies del Bages (quadre 1).

QUADRE 1. *Masoveries al Bages a la primera meitat del segle XVIII*

parròquia	total masos (A)	masoveries (B)	% B/A
Artés	23	6	26,1
Calders	41	12	29,3
Avinyó	31	19	61,3
Castelladral	45	20	44,4
Castellet	10	5	50,0
Callús	11	7	63,6
Castellgalí	23	5	21,7
Castellnou	15	6	40,0

22. Una masoveria produeix canvis en el paisatge quan és un desdoblament del mas principal.

23. A mitjan segle XIX l'hereu del mas Solervicens de Navarclés es casava amb la pubilla del mas Coll de Granera, que, a més, era propietària del mas Saladic de Monistrol de Calders. A la generació següent, la pubilla de Solervicens es casava amb Miquel Vila, propietari dels masos Belluchí i Serramalera de Calders. Al final del procés, el mas Solervicens continuava habitat pels propietaris i s'havien convertit en masoveries tots els altres (*Resum històric de la família Solervicens 1150-1951*, ed. familiar, Navarclés 1951).

24. Vegeu el cas del mas Taradell de Monistrol de Rajadell a Ll. FERRER, *Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), ps. 124-126.

25. És el cas del senyor de Rajadell a Rajadell. Cadastre de Rajadell (1746), lligall Cadastre Pobles, AHCM.

26. És el cas dels Llissach i Torras de Bages, ciutadans honrats de Manresa, propietaris respectivament del mas Llissach de Santpedor i Torras de Bages de Juncadella. Eren pagesos el segle XVII.

Juncadella	7	5	71,4
Navarcles	6	1	16,7
Rocafort	16	3	18,8
Rajadell	32	9	28,1
Sallent	27	8	29,6
Sant Martí de Torroella	7	3	42,9
Salelles	6	3	50,0
Santa Eugènia de Relat	15	6	40,0
Sant Mateu de Bages	16	6	37,5
Vall dels Horts	6	2	33,3
Vilatorrada	5	1	20,0
Viladordis	4	2	50,0
Vallhonesta	6	1	16,7
total	352	130	36,9

D'aquest sondeig es veu que de 352 masos localitzats en aquestes parròquies hi havia masover en 130 (36,9 %), un percentatge superior a la tercera part. Si poguéssim elaborar un quadre similar per al segle XIX, el percentatge hauria augmentat a conseqüència dels processos abans esmentats. A Calders ha estat possible comparar l'evolució dels masos en dos moments diferents (quadre 2).

QUADRE 2. *Evolució dels propietaris de masos i les masoveries a Calders (1741-1851)*

	1741	%	1851	%
nombre de masos	41	—	44	—
propietaris de masos	36	87,7	35	79,5
propietaris de fora	8	—	9	—
propietaris de Calders	28	—	26	—
propietaris que es diuen com el mas	27 (*) 32	65,9	19	43,2
masovers	12	29,3	16	36,4

L'aspecte clau del quadre deriva dels propietaris que es diuen com el mas. El segle XVIII, al Bages, era sinònim de posseir el domini útil. Quan el pagès desapareixia per qualsevol dels processos esmentats, el mas es continuava anomenant com l'antic pagès, la qual cosa permet detectar l'augment de les masoveries. El 1741 32 masos es deien com el pagès que hi habitava (el 78 %) i el 1851 s'havien reduït a 19 (el 43,2 %). En 13 s'havia produït alguna de les alteracions assenyalades.²⁷

27. Els masos traspasats a un altre grup social eren el mas Vilaterçana, el mas Comellas, el mas Santamans, el mas Reixach, el mas Bosch i el mas Mussarra; per deutes es traspasaren el mas Torracabota, el mas Puigmartí i el mas Saladic, i el casament hereu/pubilla afectà el mas Canadell, el mas Solervicens de Navarcles (que acumulà els masos Saladic, Serramalera i Bellvehí), el mas Rossinyol, el mas Soler i el mas Serra (cadastre de Calders de 1741, citat, i Amillament de Calders del 1851, ACA).

Els masos com a unitats d'explotació no s'alteraren, però progressivament foren abandonats pels seus propietaris i conreats per masovers. Darrera s'amaga una concentració de la propietat difícil de quantificar pel seu caràcter dispers damunt del territori i, al mateix temps, una concentració de l'excedent extret per la via del contracte de masoveria a la pagesia, de la qual resultaven beneficiats la pagesia benestant, que es consolidava com a burgesia agrària, la burgesia urbana i les comunitats eclesiàstiques que mantenien els fills segons d'aquests grups socials.

L'estructura de la propietat el segle XIX

Els amillaraments permeten quantificar, amb un grau notable de fiabilitat, tot allò que en el segle XVIII hem hagut d'exposar a nivell qualitatiu. De fet, les tendències observades en aquella centúria es ratifiquen a mitjan segle XIX. Podem considerar aquesta data com un punt d'arribada en l'evolució de l'estructura de la propietat. El quadre 3 recull aquesta estructura en diversos pobles bagencs.

QUADRE 3. *Estructura de la propietat de la terra en alguns pobles del Bages segons els amillaraments de mitjan segle XIX*

poble	prop.	de 0 a 8,25 Q			prop.	de 8,25 a 16,5 Q		
		%	extensió	%		%	extensió	%
Artés	200	76,9	412,3	7,5	17	6,5	188,7	3,4
Calders	305	84,0	452,6	4,0	15	4,1	163,5	1,4
Castelladral	22	23,7	75,6	0,4	6	6,5	71,2	0,4
Navarcles	228	91,6	240,2	0,3	9	3,6	97,7	9,6
Rajadell	68	67,3	41,1	1,0	3	3,0	31,0	0,2
Rocafort	92	78,3	57,8	1,0	6	5,1	76,4	1,3
total	915	77,3	1279,6	2,2	56	4,7	628,5	1,1

poble	prop.	de 16,5 a 33 Q			prop.	de 33 a 66 Q		
		%	extensió	%		%	extensió	%
Artés	17	6,5	366,9	6,7	2	0,8	97,1	1,8
Calders	2	0,6	35,3	0,3	6	1,7	328,4	2,9
Castelladral	4	4,3	105,7	0,5	7	7,5	365,8	1,8
Navarcles	7	2,8	146,3	14,3	2	0,8	75,2	7,4
Rajadell	3	3,0	87,5	0,6	—	—	—	—
Rocafort	2	1,7	49,6	0,9	2	1,7	92,5	1,6
total	35	3,0	791,3	1,4	19	1,6	959,0	1,7

poble	prop.	+ de 66 Q.			prop.	total		
		%	extensió	%		%	extensió	%
Artés	24	9,2	4407,5	80,5	260	100,0	5472,5	100,0
Calders	35	9,6	10414,9	91,4	363	100,0	11394,7	1000,

Castelladral	54	58,1	19375,2	96,9	93	100,0	19993,5	100,0
Navarcles	3	1,2	460,7	45,2	249	100,0	1020,1	100,0
Rajadell	27	26,7	13902,7	98,2	101	100,0	14062,3	100,0
Rocafort	16	13,5	5522,3	95,2	118	100,0	5798,6	100,0
total	159	13,4	54083,3	93,7	1184	100,0	57741,7	100,0

Podem extreure les següents consideracions:

— La propietat de la terra es polaritza entre el grup de molt petits propietaris (MPP), que són del 75 a 90 % i controlen quantitats mínimes de terra (del 0,3 % al 7,5 %), i el grup de grans propietaris, que coincideixen lògicament amb els masos i controlen entre el 80 i el 90 % de les terres del municipi.

— Aquesta estructura és més desenvolupada en unes àrees que en altres. Artés, Navarcles i Calders, que representen les àrees més avançades on el vinyar està més desenvolupat, els MPP no sols són el grup més important, sinó que apareixen consolidats en les terres que controlen —el 7,5 % de terra a Artés i el 23,6 % a Navarcles, davant uns percentatges mínims en altres pobles. Així mateix, la pagesia mitjana té un cert desenvolupament. De tots tres, Calders és el que s'allunya més d'aquesta situació.

— A un segon nivell, trobem Rajadell i Rocafort, que si bé s'han desenvolupat en la mateixa línia un xic més tard, destaca el pes aclaparador dels masos, un escàs desenvolupament de la MPP i una pagesia mitjana inexistent.

— Finalment, Castelladral mostra una discrepància absoluta amb els anteriors. Els grans propietaris són majoritaris (el 58,1 %) i controlen la totalitat de la terra (96,9 %). El tipus de poblament condiciona aquesta estructura. No hi ha petits propietaris, sinó petits explotadors, perquè els masos opten per cedir unes parcelles de terra i una casa a masoveria i no opten per vendre. D'aquí que l'estructura de la propietat aparegui tan igualitària.

— En les dades del total, síntesi i acumulació de les anteriors, ressalta la imatge que hem assenyalat: el 82 % dels propietaris estan per dessota de les 16,5 Q, amb una mitjana de terra d'1,97 Q, molt lluny del límit fixat per la subsistència. A l'altra extrem, els masos que suposen el 13,4 % dels propietaris i el 93,7 % de la terra (mitjana de 340 Q). Entremig, gairebé res, si deixem de banda els casos d'Artés i de Navarcles.

Aquesta primera visió s'ha de complementar amb l'anàlisi del conreu que controla cada grup de propietat. Ho hem recollit en els quadres 4, 5, 6 i 7.²⁸ De moment, ens fixarem en les columnes de propietaris, que recull quants propietaris tenen un conreu determinat, les terres en propietat i el percentatge sobre el total del conreu.

La petita i la gran propietat tenen una composició de conreus totalment diferent. En els quatre pobles estudiats, el conreu que més petits propietaris

28. Aquests quadres simplifiquen els grups de propietat als tres límits de cada grup assenyalats i incorporen els propietaris i explotadors segons el conreu que tenen. En els dos grups més petits de 33 Q no hi ha els forans per eliminar les petites parcelles d'individus d'altres municipis que alteraven el contingut dels grups. En canvi, en els de més de 33 Q (els masos) hem preferit no eliminar els forans, perquè el mas continua essent una unitat d'explotació identificable, encara que el propietari sigui d'un altre municipi.

tenen és l'hort i/o una minúscula parcel·la de secà que sovint compleix les mateixes funcions que l'horta (a Artés el 67,7 % tenen secà i el 73,1 %, hort; a Calders, el 97,9 % secà i el 37,2 % hort; a Rajadell, el 42,9 % secà i el 67,3 % hort, i a Rocafort, el 98,8 % tenen secà). L'extensió era minúscula (de 0,1 Q la mitjana de l'hort a 0,5 Q la de secà). Aquest és el tret fonamental de la petita propietat. Alguns, més abundants segons l'avenç de la formació de l'estructura de la propietat, tenien, a més, una parcel·la de vinya de més extensió, que sol convertir aquest conreu en el majoritari del grup (a Artés, per exemple, el 61,7 % dels petits propietaris tenen vinya amb 3 Q de mitjana; a Calders, el 35 % i 2,47 Q de mitjana; a Rajadell, 4,1 % i 5,6 Q, i a Rocafort, el 9,5 % i 2,6 Q de mitjana).

QUADRE 4. *Propietaris i explotadors per conreus i terres que conreen, a Artés, segons l'amillament del 1872*

conreus	prop	expl.	ext. prop.	de 0 a 16,5 Q *		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	136	131	76,7	14,1	13,1	83,1	15,3	5,2
Vinya	124	226	377,1	14,2	64,6	1121,4	42,3	69,7
Erm	146	231	59,6	5,5	10,2	324,8	29,8	20,2
Oliveres	77	84	38,9	29,5	6,7	45,5	34,4	2,8
Horts	147	120	30,5	19,1	5,2	26,7	16,7	1,7
Bosc	1	3	1,0	0,1	0,2	6,2	0,7	0,4
Roques	1	2	0,3	0,8	0,0	0,6	1,7	0,0
Total	201	263	584,2	10,7	100,0	1608,2	29,4	100,0

conreus	prop	expl.	ext. prop.	de 16,5 a 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	16	40	43,1	7,9	12,6	81,0	14,9	7,0
Vinya	16	51	242,7	9,2	70,9	839,5	31,7	72,6
Erm	16	51	34,7	3,2	10,1	161,2	14,8	13,9
Oliveres	16	39	17,4	13,2	5,1	29,3	22,2	2,5
Hort	13	46	4,6	2,9	1,3	14,0	8,8	1,2
Bosc	—	5	—	—	—	30,5	3,5	2,6
Roques	—	1	—	—	—	1,3	3,7	0,1
Total	16	52	342,5	6,3	100,0	1156,9	21,1	100,

conreus	prop	expl.	ext. prop.	+ de 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	25	22	419,9	77,4	9,3	341,7	63,0	14,6
Vinya	26	22	2010,1	75,8	44,6	517,8	19,5	22,2
Erm	26	22	984,0	90,3	21,8	525,8	48,3	22,5
Oliveres	22	19	73,2	55,4	1,6	49,7	37,6	2,1
Hort	25	20	123,6	77,3	2,7	106,2	66,4	4,6
Bosc	21	18	858,5	99,8	19,1	765,7	89,0	32,8
Roques	11	9	35,3	99,2	0,8	26,6	74,7	1,1
Total	26	22	4504,6	82,3	100,0	2333,7	42,6	100,0

concreus	prop	expl.	ext. prop.	Total		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	177	193	542,6	100,0	9,9	542,6	100,0	9,9
Vinya	166	299	2652,1	100,0	48,5	2652,1	100,0	48,5
Erm	188	304	1089,8	100,0	19,9	1089,8	100,0	19,9
Oliveres	115	142	132,1	100,0	2,4	132,1	100,0	2,4
Hort	185	186	159,9	100,0	2,9	159,9	100,0	2,9
Bosc	22	26	860,4	100,0	15,7	860,4	100,0	15,7
Roques	12	12	35,6	100,0	0,7	35,6	100,0	0,7
Total	243	337	5472,5	100,0	100,0	5472,5	100,0	100,0

* Fins a 33 Q: propietaris i explotadors sense els de fora.

+ de 33 Q: propietaris i explotadors amb els de fora.

(1) % sobre el total del conreu.

(2) % sobre el total del grup.

QUADRE 5. *Propietaris i explotadors per conreus i terres que conreen, a Calders, segons l'amillament dels 1861*

concreus	prop	expl.	ext. prop.	de 0 a 16,5 Q *		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	229	207	155,0	11,9	33,5	297,3	22,9	18,7
Vinya	82	184	202,9	5,0	43,8	1202,4	29,4	75,7
Erm	40	36	80,7	5,0	17,4	4,5	4,6	4,6
Oliveres	5	2	11,2	14,3	2,4	4,2	5,4	0,3
Hort	87	82	12,6	23,3	2,7	11,2	20,7	0,7
Bosc	1	1	0,7	0,0	0,2	0,7	0,0	0,0
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	234	212	463,0	4,1	100,0	1588,8	13,9	100,0

concreus	prop	expl.	ext. prop.	de 16,5 a 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	1	30	10,0	0,8	53,8	127,4	9,8	20,5
Vinya	1	30	2,9	0,1	15,6	469,3	11,5	75,4
Erm	1	6	3,0	0,2	16,1	11,5	0,7	1,9
Oliveres	—	6	—	—	—	10,7	13,7	1,7
Hort	—	5	—	—	—	1,2	2,2	0,2
Bosc	1	1	2,7	0,1	14,5	2,7	0,1	0,4
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	1	30	18,6	0,2	100,0	622,8	5,5	100,0

concreus	prop	expl.	ext. prop.	+ de 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	40	36	1101,9	84,8	10,3	767,1	59,1	10,1
Vinya	41	36	3772,9	92,3	35,1	1021,7	25,0	13,4
Erm	38	36	1535,4	94,2	14,3	1523,1	93,5	20,0
Oliveres	23	22	65,7	84,0	0,6	61,1	78,1	0,8
Hort	16	16	36,8	68,2	0,3	31,8	58,9	0,4
Bosc	36	33	4229,6	99,6	39,4	4207,1	99,1	55,2
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	41	37	10743,2	94,3	100,0	7616,9	66,9	100,0

conreus	prop	expl.	ext. prop.	total		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	270	273	1298,9	100,0	11,4	1298,9	100,0	11,4
Vinya	124	250	4087,0	100,0	35,9	4087,0	100,0	35,9
Erm	79	78	1629,6	100,0	14,3	1629,6	100,0	14,3
Oliveres	28	30	78,2	100,0	0,7	78,2	100,0	0,7
Hort	103	103	54,0	100,0	0,5	54,0	100,0	0,5
Bosc	38	35	4247,1	100,0	37,3	4247,1	100,0	37,3
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	276	279	11394,8	100,0	100,0	11394,8	100,0	100,0

* Fins a 33 Q: propietaris i explotadors sense els de fora.

+ de 33 Q: propietaris i explotadors amb els de fora.

(1) % sobre el total del conreu.

(2) % sobre el total del grup.

A l'altre extrem, els masos. Destaca d'entrada el policultiu: cada mas té en propietat tots els conreus. A l'entorn del mas, les quintanes de cereal (amb una mitjana de 20 Q); després la vinya, que apareix com a molt important en extensió però no és explotada directament pel mas, com veurem més endavant, sinó pels rabassaires; una petita extensió d'olivera, l'hort familiar i, finalment, el control de tot el bosc i l'erm del terme. L'expansió de la rabassa es féu a costa de posar en conreu les terres bosquines. En aquest sentit, allà on la rabassa era més estesa (cas d'Artés), el bosc havia disminuït més (35,6 % comptant l'erm i les roques), i al revés (Rajadell, 75,1 %, Rocafort, 53,8 %). A Castelladral el bosc/erm suposava el 82,3 %.

Aquest control massiu del bosc per part dels masos convertia en un monopoli el control de la terra i la petita pagesia havia d'accedir a les condicions dels grans propietaris per poder-ne obtenir la quantitat suficient per sobreviure.

La polarització en l'accés a la terra es reflecteix en els coeficients de Gini de les estructures de la propietat de cada poble:

pobles	segle XIX	
	amb els de fora	sense els de fora
Artés	0,798	0,791
Calders	0,855	0,867
Castelladral	0,396	—
Navarcles	0,714	0,677
Rajadell	0,727	0,693
Rocafort	0,856	0,843

El fet que els coeficients dels pobles voltin el 0,7 i el 0,8 sobre un màxim d'1 mostra el nivell de concentració de la terra que hem exposat. Solament Castelladral s'escapa d'aquesta situació general: en no aparèixer els petits propietaris l'estructura basada en els masos és aparentment igualitària.

QUADRE 6. *Propietaris i explotadors per conreus i terres que conreen, a Rajadell, segons l'amillament del 1861*

conreus	prop	expl.	ext. prop.	De 0 a 16,5 Q *		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	21	25	2,2	0,3	11,4	29,7	3,5	8,0
Vinya	2	41	11,2	0,5	58,0	317,0	13,4	85,5
Erm	1	1	0,3	0,0	1,6	0,3	0,0	0,1
Oliveres	3	23	0,7	0,3	3,6	20,3	8,3	5,5
Hort	33	25	4,6	20,9	23,8	3,1	14,1	0,8
Bosc	1	1	0,3	0,0	1,6	0,3	0,0	0,1
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	49	45	19,3	0,1	100,0	370,7	2,6	100,0

conreus	prop	expl.	ext. prop.	De 16,5 a 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	1	7	5,0	0,6	15,5	14,1	1,6	4,3
Vinya	1	13	8,8	0,4	27,2	271,2	11,4	83,0
Erm	1	1	11,0	0,2	34,1	11,0	0,2	3,4
Oliveres	1	11	1,7	0,7	5,3	22,8	9,4	7,0
Hort	1	9	0,1	0,5	0,3	1,8	8,2	0,6
Bosc	1	1	5,5	0,1	17,0	5,5	0,1	1,7
Roques	1	1	0,2	0,1	0,6	0,2	0,1	0,1
Total	1	13	32,3	0,2	100,0	326,6	2,3	100,0

conreus	prop	expl.	ext. prop.	+ de 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	27	28	852,4	99,0	6,1	815,3	94,7	6,8
Vinya	27	27	2264,1	95,4	16,3	501,5	21,1	4,2
Erm	27	27	5162,6	99,6	37,1	5162,6	99,6	43,0
Oliveres	27	28	234,7	96,4	1,7	164,9	67,8	1,4
Hort	25	26	15,9	72,3	0,1	15,6	70,9	0,1
Bosc	27	27	5088,6	99,9	36,6	5088,3	99,9	42,4
Roques	27	27	284,4	99,9	2,1	284,4	99,9	2,4
Total	27	28	13902,7	98,9	100,0	11995,0	85,3	100,0

conreus	prop	expl.	ext. prop.	total		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	49	60	860,8	100,0	6,1	860,8	100,0	6,1
Vinya	30	81	2372,2	100,0	16,9	2372,2	100,0	16,9
Erm	29	29	5184,9	100,0	36,9	5184,9	100,0	36,9
Oliveres	31	62	243,4	100,0	1,7	243,4	100,0	1,7
Hort	56	57	22,0	100,0	0,2	22,0	100,0	0,2
Bosc	29	29	5094,3	100,0	36,2	5094,3	100,0	36,2
Roques	28	28	284,6	100,0	2,0	284,6	100,0	2,0
Total	77	86	14062,2	100,0	100,0	14062,2	100,0	100,0

* Fins a 33 Q: propietaris i explotadors sense els de fora

† de 33 Q: propietaris i explotadors amb els de fora.

(1) % sobre el total del conreu.

(2) % sobre el total del grup.

QUADRE 7. Propietaris i explotadors per conreus i terres que conreen, a Rocafort, segons l'amillament del 1860

conreus	prop	expl.	ext. prop.	de 0 a 16,5 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	83	62	21,6	5,2	26,9	27,7	6,6	4,9
Vinya	8	66	20,8	1,0	25,9	514,4	23,5	91,4
Erm	9	8	30,6	2,9	38,2	16,3	1,5	2,9
Oliveres	8	4	4,1	5,6	5,1	1,2	1,6	0,2
Hort	—	—	—	—	—	—	—	—
Bosc	2	1	3,1	0,2	3,9	3,0	0,2	0,5
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	84	77	80,2	1,4	100,0	562,6	9,7	100,0
conreus	prop	expl.	ext. prop.	De 16,5 a 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	2	22	11,7	2,8	23,6	41,4	9,9	8,0
Vinya	2	23	16,3	0,8	32,9	429,8	19,7	82,9
Erm	1	7	4,0	0,4	8,1	31,9	3,0	6,2
Oliveres	2	10	1,2	1,6	2,4	6,9	9,3	1,3
Hort	—	—	—	—	—	—	—	—
Bosc	2	3	16,4	0,8	33,1	8,4	0,4	1,6
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	2	23	49,6	0,9	100,0	518,4	8,9	100,0
conreus	prop	expl.	ext. prop.	+ de 33 Q		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	17	21	377,5	90,3	6,7	333,0	79,7	8,4
Vinya	18	20	2104,6	96,3	37,5	532,8	24,4	13,4
Erm	17	17	1030,1	96,6	18,4	1010,7	94,7	25,4
Oliveres	15	17	67,9	91,9	1,2	64,7	87,6	1,6
Hort	—	—	—	—	—	—	—	—
Bosc	17	18	2034,7	99,1	36,2	2042,8	99,5	51,3
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	18	22	5614,8	96,8	100,0	3984,0	68,7	100,0
conreus	prop	expl.	ext. prop.	total		ext. expl.	% (1)	% (2)
				% (1)	% (2)			
Secà	102	105	418,0	100,0	7,2	418,0	100,0	7,2
Vinya	28	109	2185,5	100,0	37,7	2185,5	100,0	37,7
Erm	27	32	1066,9	100,0	18,4	1066,9	100,0	18,4
Oliveres	25	31	73,9	100,0	1,3	73,9	100,0	1,3
Hort	—	—	—	—	—	—	—	—
Bosc	21	22	2054,2	100,0	35,4	2054,2	100,0	35,4
Roques	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	104	122	5798,5	100,0	100,0	5798,5	100,0	100,0

* fins a 33 Q: propietaris i explotadors sense els de fora.

+ de 33 Q: propietaris i explotadors amb els de fora.

(1) % sobre el total del conreu.

(2) % sobre el total del grup.

La rabassa morta i l'estructura de l'explotació el segle XIX

Abans d'entrar en l'estructura de l'explotació, analitzem la importància de la rabassa en els diferents municipis (quadre 8). A Artés, on estava més desenvolupat el procés, el 40,6 % de les terres del municipi eren conreades a rabassa morta. Segueixen després Rocafort (32 %), Calders (37,2 %), Navarcles (26,1 %) i, ja més allunyat, Rajadell (14,3 %) i Castelladral (8,3 %), que confirma l'escàs desenvolupament i els trets específics d'aquesta àrea. A Manresa la rabassa ocupava sols el 9,8 %, però és conseqüència de les peculiaritats de l'accés a la terra a l'àrea urbana. El percentatge baix de Navarcles s'explica perquè el municipi engloba les terres que s'exploten directament i les terres a rabassa se situen a les rodalies del terme municipal.

QUADRE 8. *Extensió de terres conreades a rabassa en alguns pobles del Bages i conreus conreats sota aquest contracte*

poble	ext. total A		ext. rabassa B		% B/A
Artés	5.472,6		2.221,5		40,6
Calders	11.394,6		3.098,0		27,2
Castelladral	19.993,5		1.629,3		8,2
Navarcles	1.020,0		266,7		26,1
Rajadell	14.062,2		2.010,3		14,3
Rocafort	5.798,6		1.853,6		32,0
Manresa	10.496,4		1.031,1		9,8

poble	cereal	% (1)	% (2)	vinya	% (1)	% (2)	altres	% (1)	% (2)
Artés	56,3	2,5	10,4	1.593,1	71,7	60,1	572,0	25,7	25,1
Calders	332,3	10,7	25,6	2.758,0	89,0	67,5	8,4	0,3	0,1
Castelladral	85,7	5,3	6,2	1.478,6	90,7	74,7	65,1	4,0	0,4
Navarcles	20,2	7,6	7,3	228,9	85,8	44,9	17,5	6,6	7,5
Rajadell	39,0	1,9	4,5	1.891,3	94,1	79,7	80,0	4,0	0,7
Rocafort	59,1	3,2	14,1	1.763,3	95,1	80,7	31,2	1,7	1,0
Manresa	1,3	0,1	0,2	1.024,8	99,4	20,0	4,6	0,4	0,1

(1) % sobre el total de terres explotades a rabassa

(2) % sobre el total del conreu en el municipi

Les terres cedides a rabassa estan plantades gairebé únicament de vinya. El percentatge se situa entre el 85 % i el 99 %. La resta sol dedicar-se a cereal de secà o a erm, que actua com a guaret de vinya. El cas d'Artés, en què la vinya se situa a l'entorn del 71,7 % i el concepte «altres» en el 25,7 % s'explica per la complementarietat entre la vinya i una petita porció d'erm —repòs anual de la vinya—, ben detallat a l'amillament d'Artés. És possible que en altres pobles també funcionés així, però les fonts no ho mostren.

Finalment, cal demanar-se quanta vinya del terme era conreada a rabassa. Els percentatges són desiguals. Mentre que a Castelladral, Rajadell i Rocafort

oscilla entre el 75 i el 80 %, a Artés i a Calders se situa entre el 60 i el 67 %. Segons aquestes dades, la vinya, el conreu més important al Bages el segle XIX,²⁹ és conreada per la via del contracte de rabassa morta. Però el percentatge, sense deixar d'ésser important, disminueix lleugerament en els pobles que més desenvolupats tenen els trets de l'estructura de la propietat. L'aparició de la pagesia mitjana, la consolidació de la petita propietat i, fins i tot, l'interès per la vinya de la gran propietat contribueix a reduir el volum de terres explotades sota aquell contracte.

De nou Manresa, amb el 20 % de la vinya, mostra una situació diferent que analitzarem més endavant. I a Navarcles (el 44,9 %) amb les vinyes de les rodalies, el percentatge se situaria en el nivell precís.

QUADRE 9. *Extensió de les parcelles a rabassa en alguns pobles del Bages a mitjan segle XIX*

poble	de 0 a 2 Q		total	%	vinya	%
	parcelles	%				
Artés	73	16,3	103,9	4,7	53,3	51,3
Calders	192	23,7	288,8	9,3	188,2	65,1
Castelladral	71	20,6	103,9	6,4	102,3	98,5
Navarcles	13	19,7	18,7	7,0	15,7	83,9
Rajadell	64	18,0	82,9	4,1	76,2	91,9
Rocafort	32	9,9	46,4	2,5	36,4	78,4
Manresa	118	40,3	186,9	18,1	186,4	99,7
de 2 a 4 Q						
Artés	136	30,4	421,9	19,0	298,1	70,7
Calders	336	41,4	1.013,6	32,7	908,0	89,6
Castelladral	110	32,0	345,8	21,2	333,7	96,5
Navarcles	27	40,9	80,0	30,0	68,3	85,4
Rajadell	91	25,6	275,4	13,7	264,8	96,1
Rocafort	75	23,3	244,4	13,2	226,3	92,6
Manresa	91	31,1	277,0	26,9	273,4	98,7
de 4 a 8 Q						
Artés	181	40,4	1.000,1	45,0	740,0	74,0
Calders	231	28,5	1.249,3	40,3	1.151,0	92,1
Castelladral	127	36,9	724,0	44,4	707,0	97,7
Navarcles	22	33,3	128,0	48,0	110,0	85,9
Rajadell	124	34,8	726,7	36,1	694,7	95,6
Rocafort	154	47,8	893,6	48,2	855,6	95,7
Manresa	68	23,2	394,0	38,2	391,8	99,4

29. El 1860, i agrupant els resums del amillaraments de tots els pobles del Bages, la vinya ocupava el 22,1 % de la superfície total i el 63,5 % de la terra conreada.

poble	parcelles	%	total	%	vinya	%
de 8 a 16 Q						
Artés	50	11,2	537,5	24,2	399,1	74,2
Calders	51	6,3	525,3	17,0	491,4	93,5
Castelladral	34	9,9	350,3	21,5	329,2	94,0
Navarcles	4	6,1	40,0	15,0	34,9	87,3
Rajadell	66	18,5	703,2	35,0	648,3	92,2
Rocafort	56	17,4	572,1	30,9	549,8	96,1
Manresa	15	5,1	156,7	15,2	156,7	100,0
+ de 16 Q						
Artés	8	1,8	158,1	7,1	102,7	64,9
Calders	1	0,1	21,0	0,7	19,4	92,5
Castelladral	2	0,6	105,3	6,5	6,4	6,1
Navarcles	—	—	—	—	—	—
Rajadell	11	3,1	222,2	11,1	207,4	93,4
Rocafort	5	1,6	97,0	5,2	95,3	98,2
Manresa	1	0,3	16,5	1,6	16,5	100,0
resum general						
de 0 a 2 Q	563	21,3	831,5	6,9	658,5	79,2
de 2 a 4 Q	866	32,8	2.658,1	22,0	2.372,6	89,3
de 4 a 8 Q	907	34,4	5.115,7	42,2	4.650,1	90,9
de 8 a 16 Q	276	10,5	2.885,1	23,8	2.609,4	90,4
+ de 16 Q	28	1,1	620,1	5,1	447,7	72,2
total	2.640	100,0	12.110,5	100,0	10.738,3	88,7

El quadre 9 procura delimitar l'extensió de les parcelles cedides a rabassa i el pes de la vinya segons la mida d'aquelles. Cada poble té, en l'escala que hem fixat, el màxim en un nivell diferent. Manresa el té de 0 a 2 Q (el 40,3 %), Calders i Navarcles de 2 a 4 Q, i la resta de 4 a 8 Q. Rajadell i Rocafort són els dos únics pobles que tenen un notable grup de parcelles entre 8 i 16 Q (per damunt del 15 %), i cal destacar l'absència de parcelles de 16 Q cap amunt.³⁰

En el quadre resum final, sobre 2.640 parcelles estudiades, es treu com a conclusió que les parcelles cedides a rabassa se situaven entre 2 i 8 Q (67,2 % del total). Segueixen després les de 0 a 2 Q (21,3 %), i per damunt de les 8 Q són poc abundants.

La vinya és, lògicament, el conreu més abundant (en el quadre resum significa el 88,7 % del total), però sembla que en les més petites (0 a 2 Q) és en les que menys abunda; per tant, més es complementen amb altres conreus (en el quadre resum, 79,2 %). Un tret similar es planteja en les parcelles de més de 16 Q, però el total és desvirtuat pel mas de Castelladral (sense aquest la vinya suposa el 85,7 %), lleugerament per dessota de la mitjana.

30. Una d'aquestes parcelles, de Castelladral, era en realitat un petit mas establert a rabassa. Com en els masos la vinya hi tenia poca importància, la qual cosa desvirtua les dades del quadre.

Així, doncs, les parcelles cedides a rabassa morta difícilment superaven les 8 Q i eren plantades exclusivament de vinya, excepte les més petites, que es complementaven amb altres conreus.

El quadre 10 apronfundeix l'anàlisi i estudia l'estructura de les rabasses o la quantitat de terra que cada rabassaire conrea a rabassa morta.³¹ Lògicament, la franja dominant es desplaça més amunt. En el quadre resum, però, el 34,6 % dels rabassaires tenen entre 4 i 8 Q de terra, el grup que més en té, en coincidència amb el quadre anterior. Al mateix temps es buiden els grups més petits i s'emplenen els més grans (de 0 a 4 Q hi ha el 37,3 %, davant el 28,1 % de més de 8 Q). Tot i així, per damunt de les 16 Q sols trobem el 7 %, i és a Rocafort on aquests rabassaires tenen una certa importància.

Per pobles, tots tenen el màxim entre 4 i 8 Q, però mentre que en uns segueixen els grups de dessota (0 a 4 Q) (Castelladral, Navarcles i Calders), en altres segueixen els grups superiors (Rocafort) o es mantenen equilibrats (Artés i Rajadell). La vinya continua essent el conreu fonamental (els baixos percentatges d'Artés són conseqüència del guaret de vinya comptabilitzat com a erm i és també l'únic poble on el grup de 0 a 2 Q assoleix mínims de vinya i que permet pensar en la complementarietat de conreus com a causa).

L'estructura de la terra cedida a rabassa no mostra pas que els explotadors/rabassaires assolissin per aquesta via el mínim necessari per a la subsistència. Solament el 7 % dels rabassaires tenien més de 16 Q, però si considerem que d'aquestes terres se n'havia de dedicar una quarta part per satisfer la renda del propietari, la mitjana del grup de 22,15 Q es redueix a 16,6 Q. Arribarien pels pès al límit establert. Potser les terres en propietat podien fer decantar la balança.

QUADRE 10. Estructura de les rabasses en alguns pobles del Bages a mitjan segle XIX

pobles	de 0 a 2 Q		extensió	%	vinya	%
	rabassaires	%				
Artés	30	10,2	42,0	1,9	19,2	45,7
Calders	37	8,0	59,2	1,9	54,6	92,3
Castelladral	71	20,6	103,9	6,4	102,3	98,5
Navarcles	12	19,7	16,7	6,3	15,3	92,0
Rajadell	40	15,0	50,4	2,5	47,1	93,5
Rocafort	8	4,3	11,2	0,6	10,5	93,7
de 2 a 4 Q						
Artés	63	21,4	195,0	8,8	125,2	64,2
Calders	128	27,8	393,7	12,7	355,5	90,3
Castelladral	110	32,0	345,8	21,2	333,7	96,5
Navarcles	23	37,7	67,9	25,5	58,6	86,3
Rajadell	55	20,7	168,8	8,4	161,8	95,9
Rocafort	23	12,5	75,3	4,1	72,6	96,4

31. En el quadre no hi figura Manresa per la impossibilitat de reagrupar les parcelles a rabassa que corresponien a cada rabassaire. Aquelles no surten darrere de cada explotador, com en els altres amillaraments, sinó darrere del propietari. Amb un sol cognom per rabassaire és molt difícil agrupar-les d'acord amb la metodologia utilitzada.

pobles	De 4 a 8 Q		extensió	%	vinya	%
	rabassaires	%				
Artés	109	36,9	625,0	28,1	452,1	72,3
Calders	163	35,4	941,3	30,4	852,8	90,6
Castelladral	127	36,9	724,0	44,4	707,0	97,7
Navarcles	19	31,1	114,4	42,9	100,3	87,6
Rajadell	75	28,2	432,4	21,5	424,4	98,1
Rocafort	65	35,3	382,2	20,6	360,4	94,3
de 8 a 16 Q						
Artés	63	21,4	718,2	32,3	520,3	72,5
Calders	109	23,6	1.242,4	40,1	1.086,6	87,5
Castelladral	34	9,9	350,3	21,5	329,2	94,0
Navarcles	7	11,5	67,7	25,4	54,8	80,9
Rajadell	71	26,7	799,5	39,8	746,8	93,4
Rocafort	56	30,4	649,1	35,0	617,7	95,2
+ de 16 Q						
Artés	30	10,2	641,4	28,9	476,4	74,3
Calders	24	5,2	461,4	14,9	408,5	88,5
Castelladral	2	0,6	105,3	6,5	6,4	6,1
Navarcles	—	—	—	—	—	—
Rajadell	25	9,4	559,3	27,8	511,2	91,4
Rocafort	32	17,4	735,8	39,7	702,0	95,4
resum general						
de 0 a 2 Q	198	12,3	283,4	2,6	249,0	87,9
de 2 a 4 Q	402	25,0	1.246,5	11,3	1.107,4	88,8
de 4 a 8 Q	558	34,6	3.219,3	29,1	2.897,0	90,0
de 8 a 16 Q	340	21,1	3.827,2	34,5	3.355,4	87,7
+ de 16 Q	113	7,0	2.503,2	22,6	2.104,5	84,1
total	1.611	100,0	11.079,6	100,0	9.713,3	87,7

El quadre 11 recull les parcel·les a rabassa per rabassaire.³² Si acumulem tots els pobles, el 65,5 % tenen una sola parcel·la, el 21,2 %, 2 i el 9 %, 3. Suposen el 95,7 % dels rabassaires. Per pobles hi ha alguna diferència significativa: Navarcles és una excepció per les raons adduïdes més amunt, Calders i Rocafort mostren un acordió més llarg, mentre que Castelladral i Rajadell el mostren més curt i Artés és en una situació intermèdia.

No sembla, però, que fos gaire normal tenir més de dues parcel·les a rabassa, almenys dins el terme municipal estudiat.

32. No hi surt Manresa per les causes especificades a la nota 31.

QUADRE 11. Parcelles per rabassaire en alguns pobles del Bages segons els amillaraments de mitjan segle XIX

poble	1				2			
	rab.	%	extens.	%	rab.	%	extens.	%
Artés	186	63,1	868,5	39,1	72	24,4	756,6	34,1
Calders	244	52,9	1.013,3	32,7	127	27,5	981,6	31,7
Castelladral	211	79,9	1.037,3	63,7	35	13,3	282,3	17,3
Navarcles	56	91,8	226,4	84,9	5	8,2	40,3	15,1
Rajadell	201	75,6	1.103,4	54,9	43	16,2	496,0	24,7
Rocafort	105	57,1	625,1	33,7	43	23,4	525,0	28,3
total	1.003	65,5	4.874,0	44,0	325	21,2	3.081,8	27,8
	3				4			
Artés	31	10,5	481,2	21,7	5	1,7	98,3	4,4
Calders	53	11,5	535,2	17,3	31	6,7	473,1	15,3
Castelladral	11	4,2	164,6	10,1	6	2,3	122,0	7,5
Navarcles	—	—	—	—	—	—	—	—
Rajadell	19	7,1	335,0	16,7	3	1,1	75,9	3,8
Rocafort	24	13,0	392,3	21,2	6	3,3	114,8	6,2
total	138	9,0	1.908,3	17,2	51	3,3	884,1	8,0
	5				6			
Artés	1	0,3	17,0	0,8	—	—	—	—
Calders	6	1,3	94,9	3,1	—	—	—	—
Castelladral	—	—	—	—	1	0,3	23,1	1,4
Navarcles	—	—	—	—	—	—	—	—
Rajadell	—	—	—	—	—	—	—	—
Rocafort	3	1,6	84,2	4,5	2 *	1,1	72,9	3,9
total	10	0,7	196,1	1,8	3	0,2	96,0	0,9
	total							
poble	rab.	%	extens.	%				
Artés	295	100,0	2.221,5	100,0				
Calders	461	100,0	3.098,0	100,0				
Castelladral	264	100,0	1.629,3	100,0				
Navarcles	61	100,0	266,7	100,0				
Rajadell	266	100,0	2.010,3	100,0				
Rocafort	184	100,0	1.853,6	100,0				
total	1.531	100,0	11.079,4	100,0				

* A més hi ha un rabassaire amb 8 parcelles i 39,3 Q.

Els quadres 12 i 13 recullen l'estructura de l'explotació, és a dir, l'agregat de la terra en propietat més la terra que s'explota a rabassa morta o bé, en el cas dels propietaris de masos, la diferència entre l'extensió en propietat i la cedida a rabassa. El primer quadre recull tots els exploradors; el segon, deixa de banda els forans segons el criteri exposat més amunt.

El monopoli absolut de la terra per part dels masos obliga els petits pagesos a recórrer al mas per aconseguir terres per explotar-les, la qual cosa origina una redistribució de la terra evident en els quadres:

— La polarització disminueix: els molt petits explotadors (MPE) continuen essent majoritaris, però han disminuït en benefici del grup següent. El conjunt de terres que exploten és força més elevat que les que tenen en propietat. El grups més grans disminueixen les terres que exploten perquè les han cedides als grups més petits.

— Molts dels petits explotadors podien ésser d'altres municipis, per això hem construït el quadre 13 sense els forans. El fenomen apuntat en el punt anterior s'aguditza: el predomini de la petita explotació s'accentua.

— Sembla consolidar-se una explotació mitjana (entre 16,5 i 33 Q), però cal matisar-ho perquè l'extensió mitjana se situa en 22,2 Q, la qual, si en deduïm la quarta part per fer cara a la renda derivada de l'accés a la terra, ratlla el mínim necessari per a la subsistència.

QUADRE 12. Estructura de l'explotació de la terra en alguns pobles del Bages segons els amillaraments de mitjan segle XIX

poble	expl.	%	extensió	%	expl.	%	extensió	%
	de 0 a 8,25 Q				de 8,25 a 16,5 Q			
Artés	249	60,7	918,5	16,8	83	20,2	963,8	17,6
Calders	376	64,2	1.456,9	12,8	137	23,4	1.570,3	13,8
Castelladral	205	61,9	796,3	4,0	47	14,2	511,0	2,6
Navarcles	227	87,6	360,4	35,3	21	8,1	225,8	22,1
Rajadell	178	58,9	666,0	4,7	74	24,5	854,4	6,1
Rocafort	113	51,1	497,4	8,6	57	25,8	671,4	11,6
total	1.348	63,9	4.695,5	8,1	419	19,9	4.796,7	8,3
	de 16,5 a 33 Q				de 33 a 66 Q			
Artés	56	13,7	1.260,3	23,0	7	1,7	328,6	6,0
Calders	36	6,1	750,5	6,6	10	1,7	523,2	4,6
Castelladral	14	4,2	284,3	1,4	10	3,0	473,6	2,4
Navarcles	9	3,5	192,1	18,8	1	0,4	34,3	3,4
Rajadell	22	7,3	509,2	3,6	1	0,3	37,6	0,3
Rocafort	29	13,1	645,8	11,1	6	2,7	245,5	4,2
total	166	7,9	3.642,2	6,3	35	1,7	1.642,8	2,8
	+ de 66 Q				total			
Artés	15	3,7	2.001,1	36,6	510	100,0	5.472,3	100,0
Calders	27	4,6	7.093,8	62,3	586	100,0	11.394,7	100,0
Castelladral	55	16,6	17.928,3	89,7	331	100,0	19.993,5	100,0
Navarcles	1	0,4	207,5	20,3	259	100,0	1.020,0	100,0
Rajadell	27	8,9	11.995,0	85,3	302	100,0	14.062,2	100,0
Rocafort	16	7,3	37.385,5	64,5	221	100,0	5.798,6	100,0
total	141	6,7	42.964,2	74,4	2.109	100,0	57.741,3	100,0

QUADRE 13. *Estructura de l'explotació de la terra en alguns pobles del Bages sense els de fora segons els amillaraments de mitjan segle XIX*

poble	expl.	%	extensió		expl.	%	extensió		%
			de 0 a 8,25 Q	%			de 8,25 a 16,5 Q	%	
Artés	187	56,0	723,5	15,2	76	22,8	884,7	18,6	
Calders	117	44,0	489,9	6,0	95	35,7	1.098,9	13,5	
Castelladral	—	—	—	—	—	—	—	—	
Navarcles	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rajadell	20	25,0	66,2	0,6	25	31,2	304,5	2,8	
Rocafort	44	36,7	173,9	4,0	33	27,5	388,8	8,9	
total	368	46,0	1.453,5	5,2	229	28,6	2.676,9	9,6	
			de 16,5 a 33 Q				de 33 a 66 Q		
Artés	52	15,6	1.156,9	24,3	6	1,8	280,3	5,9	
Calders	30	11,3	622,8	7,7	4	1,5	196,0	2,4	
Castelladral	—	—	—	—	—	—	—	—	
Navarcles	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rajadell	13	16,3	326,6	3,0	—	—	—	—	
Rocafort	23	19,2	518,4	11,9	6	5,0	245,5	5,6	
total	118	14,8	2.624,7	9,4	16	2,0	721,8	2,6	
			+ de 66 Q				total		
Artés	13	3,9	1.711,1	36,0	334	100,0	4.756,4	100,0	
Calders	20	7,5	5.705,9	70,3	266	100,0	8.113,4	100,0	
Castelladral	—	—	—	—	—	—	—	—	
Navarcles	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rajadell	22	27,5	10.064,8	93,6	80	100,0	10.762,1	100,0	
Rocafort	14	11,7	3.026,6	69,5	120	100,0	4.353,2	100,0	
total	69	8,6	20.508,4	73,3	800	100,0	27.985,1	100,0	

— Segons el grau de desenvolupament de la rabassa a les diferents àrees les terres en mans de la petita explotació i en mans dels masos varien. A Artés i Navarcles, on estava més avançat, els masos exploten el 36,6 % i el 20,3 %, Calders i Rajadell presenten una situació intermèdia (62,3 % i 64,5 %), mentre que Rajadell y Castelladral són els més endarrerits (85,3 % i 89,7 %).

— Aquesta redistribució de la terra no consolida una pagesia capaç de viure del treball de la terra. Tot i l'augment de la petita explotació, els explotadors (tant amb els de fora com sense) que superen el 16,5 Q que hem fixat com a quantitat mínima per assolir la subsistència, són una minoria. Per dessota són majoritaris i sense detraure la quarta part de fruits que paguen habitualment de renda. Així, malgrat la redistribució que origina la rabassa, les petites explotacions pageses es veuran abocades a cercar unes altres formes d'ingrés per sobreviure.

Hem de retornar als quadres 4, 5, 6 i 7 per copsar que la redistribució de la terra no era general, sinó que afectava exclusivament la vinya i en algunes ocasions l'erm, que actua com a guaret d'aquella. Cal comparar la columna d'explo-tadors i propietaris del grup de - 16,5 Q per adonar-se'n; mentre els explotadors de vinya i erm es desapareixen, els altres conreus no varien. Les terres explotades mostren la mateixa evolució: a Artés, per exemple, els petits explotadors explo-ten el 42,3 % de vinya (davant el 14,2 % en propietat) i els grans explotadors —els masos— conreen el 19,5 % davant el 75,8 % en propietat. Als altres pobles la redistribució és similar, i si els percentatges dels grups més petits no es desapareixen és perquè una part de la vinya és explotada per forasters no compta-bilitzats en aquest grup.

A partir d'aquestes observacions podem precisar que la petita explotació té en propietat una minúscula parcel·la d'hort i/o de cereal de secà i que accedeix a la terra, que els masos monopolitzen, pel contracte de rabassa morta que, al mateix temps, obligava a plantar de vinya. A l'altra banda, la gran explotació que continua coincidint amb els masos i es configura basada en el policultiu: unes quintanes de cereal (entre 20 i 30 Q) que produeixen el poc cereal de la comarca; una àrea vitícola sota explotació directa (igualmente entre 20 i 30 Q), unes quarteres d'olivera, l'hort familiar i la reserva de bosc/roques que, si per una banda proporcionava llenya i aliments per al bestiar, per l'altra les terres que facilitaven l'expansió de la rabassa.

L'estructura de la propietat a Manresa en els segles XVIII i XIX

L'esquema plantejat fins aquí —polarització profunda i redistribució pel contracte de rabassa— no és vàlid per a l'anàlisi de Manresa, a conseqüència del desenvolupament urbà i del fet que gaudia d'un instrument de regatge —la sèquia de Manresa del segle XIV—³³ que configurarà una altra estructura. Sols a les rodalies de la ciutat es troben alguns masos —restes de l'antic poblament de la zona— que es comporten com la resta de pobles estudiats.

QUADRE 14. *Estructura de la propietat de la terra a Manresa els segles XVIII i XIX*

grup	propiet.	%	extensió	%
1737				
de 0 a 8,25 Q	873	76,9	2.748,8	33,8
de 8,25 a 16,5 Q	172	15,2	1.975,9	24,3
de 16,5 a 33 Q	68	6,0	1.504,4	18,5
de 33 a 66 Q	14	1,2	629,9	7,8
+ de 66 Q	8	0,7	1.264,5	15,6
total	1.135	100,0	8.123,5	100,0

33. Sobre la sèquia de Manresa, *vid.* J. SARRET I ARBÓS, *La cèquia de Manresa* (Manresa 1906).

1789				
de 0 a 8,25 Q	817	77,3	2.447,6	30,1
de 8,25 a 16,5 Q	135	12,8	1.590,9	19,6
de 16,5 a 33 Q	74	7,0	1.650,2	20,3
de 33 a 66 Q	22	2,1	893,9	11,0
+ de 66 Q	9	0,8	1.546,1	19,0
total	1.057	100,0	8.128,7	100,0
1832				
de 0 a 8,25 Q	780	80,6	2.351,9	29,6
de 8,25 a 16,5 Q	88	9,1	1.016,7	12,8
de 16 a 33 Q	63	6,5	1.405,0	17,7
de 33 a 66 Q	26	2,7	1.177,7	14,8
+ de 66 Q	11	1,1	2.000,4	25,2
total	968	100,0	7.951,6	100,0
1860				
de 0 a 8,25 Q	822	79,3	2.343,3	22,3
de 8,25 a 16,5 Q	117	11,3	1.285,3	12,2
de 16,5 a 33 Q	53	5,1	1.265,6	12,1
de 33 a 66 Q	27	2,6	1.284,2	12,2
+ de 66 Q	18	1,7	4.318,0	41,1
total	1.037	100,0	10.496,4	100,0

El quadre 14 recull l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra a Manresa el segle XVIII i mitjan segle XIX. Estan elaborades a partir de tres cadastres i un amillament. A nivell metodològic, cal dir que consten tots els propietaris —inclosos els forans— i que el 1860 el terme municipal havia incorporat Viladordis, amb un augment notable de l'extensió total.

El quadre mostra com el 1737 la terra estava relativament repartida (el 58,1 % de la terra era en mans dels de menys de 16,5 Q, molt per damunt del que hem vist a la comarca). En els anys posteriors assistim a una desposseïció progressiva dels petits propietaris (49,7 % el 1789; 42,4 % el 1832 i 34,5 el 1860) i a una concentració progressiva en mans dels més grans (23,4 % el 1727; 30 % el 1789; 40 % el 1832 i 53,3 % el 1860). L'accés a la terra mostra l'augment de la diferenciació social.

El coeficient de Gini mostra igualment l'increment de la desigualtat en l'accés a la terra:

1737	0,487
1789	0,535
1832	0,590
1860	0,663

L'estructura de la propietat a Manresa evolucionà igual que l'estructura social de la ciutat. El segle XVIII l'ascens dels comerciants/manufacturers i l'en-

sorrament dels mestres velers que varen veure perdre la independència econòmica va anar acompanyada d'un procés d'espoliació de les propietats menestrals, que a poc a poc foren acumulades pel nou grup hegemònic de la ciutat. El segle XIX aquest procés s'accelerà.

En el cas de Manresa és impossible analitzar l'estructura de l'explotació, perquè l'amillarament sols fa referència al contracte de rabassa que afectava els masos perifèrics de la ciutat. L'accés a la terra, especialment a les terres de regadiu, es feia per la via de l'arrendament a curt termini, i aquest no es registra de forma sistemàtica.

El bestiar i l'explotació de la terra

El bestiar que es registra als amillaraments és molt poc fiable. L'ocultació en aquest camp era més fàcil que a nivell de la propietat de la terra. Tot i així, prenent amb precaució les dades hem establert una relació entre els explotadors de terres, els que tenien bestiar i el tipus de bestiar.

QUADRE 15. *Bestiar per grups d'explotació en alguns pobles del Bages, segons els amillaraments de mitjan segle XIX*

grups explotació	cavalls		muls		ases		bous		ovelles		cabres		porcs	
	best.	%	best.	%	best.	%	best.	%	best.	%	best.	%	best.	%
Artés														
de 0 a 16,5	1	33,3	7	29,2	6	42,9	—	—	—	—	—	—	—	—
de 16,5 a 33	1	33,3	3	12,5	4	28,6	—	—	25	62,5	—	—	—	—
+ de 33	1	33,3	14	58,3	4	28,6	2	100	15	37,5	—	—	—	—
total	3		24		14		2		40		—		—	
Calders														
de 0 a 16,5	—	—	4	9,3	6	75,0	—	—	—	—	—	—	—	—
de 16,5 a 33	—	—	6	14,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
+ de 33	—	—	33	76,7	2	25,0	18	100	248	100	—	—	8	100
total	—	—	43		8		18		248		—		8	
Castelladral														
de 0 a 16,5	—	—	6	24,0	36	52,9	22	28,2	40	11,1	5	5,3	18	31,0
de 16,5 a 33	—	—	1	4,0	8	11,8	4	5,1	20	5,6	—	94,7	3	5,2
+ de 33	—	—	18	72,0	24	35,3	52	66,7	299	83,3	89		37	63,8
total	—	—	25		68		78		359		94		58	

Navarcles									
de 0 a 16,5	—	9	60,0	5	83,3	—	—	—	—
de 16,5 a 33	—	4	26,7	—	—	—	—	—	—
+ de 33	—	2	13,3	1	16,7	—	—	—	—
total		15		16					
Rajadell									
de 0 a 16,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
de 16,5 a 33	—	—	—	—	—	—	—	—	—
+ de 33	—	17	100	18	100	6	100	103	100
total	—	17		18		6		103	27
Rocafort									
de 0 a 16,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
de 16,5 a 33	—	—	—	—	—	—	—	—	—
+ de 33	—	8	100	—	—	8	100	51	100
total	—	8		—		8		51	—

El quadre 15 estudia per pobles el tipus de bestiar que controla cada grup d'exploitadors. Els cavalls són minoritaris (sols n'hi ha tres a Artés) i els muls i els ases són els animals de tir més utilitzats. Els muls estan en mans dels grans explotadors, mentre que els ases semblen ésser un bestiar de tir més assequible als petits. Els bous, sempre per parells, estan en decadència i en mans dels explotadors de masos. Solament es mantenen a Castelladral, l'àrea amb menys desenvolupament vitícola. Les ovelles, molt escasses, estan en mans dels grans explotadors i són molt més importants que les cabres, amb prou feines presents a Castelladral i Rajadell. Els porcs tenen només importància a Castelladral, però la font amaga el porc casolà d'engreix, que, per altres conductes, sabem que era present a les llars del Bages.³⁴

QUADRE 16. *Explotadors amb bestiar en alguns pobles del Bages segons els amillaments de mitjan segle XIX*

poble	de 0 a 16,5 Q			de 16,5 a 33 Q			+ de 33 Q			tenen bestiar, no terra
	expl.	exp. best.	%	expl.	exp. best.	%	expl.	exp. best.	%	
Artés	332	14	4,2	56	9	16,1	22	15	68,2	—
Calders	513	10	1,9	36	6	16,7	37	34	91,9	—
Castelladral	252	36	14,3	14	7	50,0	65	35	53,8	13
Navarcles	248	14	5,6	9	4	44,4	2	1	50,0	—
Rajadell	252	—	0,0	22	—	0,0	28	28	100,0	—
Rocafort	170	—	0,0	29	—	0,0	22	11	50,0	1
total	1.767	74	4,2	166	26	15,7	176	124	70,5	14

34. Per un «Resum General» del 1865 del bestiar del terme de Navarcles (AMN) sabem que 154 famílies tenien un porc d'engreix que equivalia al 50,8 % de les famílies declarades a l'amillament del 1860 (ÀCA).

Al quadre 16 es mostra com el bestiar —especialment de tir— era en mans gairebé de manera exclusiva de les grans explotacions. Solament Castelladral sorgeix de nou com l'excepció. El 5 % de les petites explotacions —màxim de Navarcles— tenen bestiar (a Rajadell, Rocafort i Calders no en tenen cap) i el 16 % de les mitjanes explotacions (hi ha l'excepció de Castelladral i de Navarcles explicades més amunt) i sempre per damunt del 50 % (mínim de Navarcles i Rocafort) els grans explotadors que ronden el 100 % a Calders i Rajadell.

Aquesta breu anàlisi posa en relleu l'escassetat del bestiar a la comarca de Bages, la substitució del bou per la mula i l'ase com a bestiar de tir —el primer en mans de les grans explotacions i el segon en mans de les petites— per la ductilitat com a animals de llaurada i de transport i la profunda desigualtat en l'accés al bestiar (tant en qualitat com en quantitat), paral·lela a la propietat de la terra.

Conclusió

Les dades aportades fins aquí ens donen les següents conclusions:

A) Al Bages, com arreu de la Catalunya Vella, la propietat estava fragmentada en dos dominis: el directe i l'útil. Per un procés històric determinat, en el qual no hem entrat, el domini útil es va convertir en el realment dinàmic de la societat bagenca, i el directe, subsidiari d'aquest. El segle XVIII el domini útil es convertí en quasi-propietat, i en el XIX es consolidà com a propietat absoluta.

B) Una àmplia xarxa de masos organitzava la comarca. Al llarg del segle XVII començaren a aparèixer petits pagesos que s'establiren en els pobles i es feren amb la propietat d'un hort, d'alguna parcel·la de secà i d'una casa. Probablement eren pagesos de mas arruïnats o cabalers que provenien de masos empobrits a conseqüència de la diferenciació social que es produïa en el si dels masos. El creixement d'aquesta pagesia s'accelerà el segle XVIII, quan els mateixos petits pagesos es multiplicaren.

Així, l'estructura de la propietat apareix profundament polaritzada entre aquests petits pagesos i els propietaris de masos que monopolitzaven tota la terra. En els pobles estudiats hem copsat diferències en funció de si aquest procés estava més o menys desenvolupat.

C) Els petits pagesos necessitaven accedir a les terres dels masos per subsistir. Això es realitzà mitjançant el contracte de rabassa morta, que, per les seves característiques, donava estabilitat al petit pagès en el conreu de la terra. Els masos utilitzaren el bosc i l'erm per cedir-lo a rabassa a canvi del pagament d'una part de fruits. Sense invertir res veien créixer els ingressos anuals.

La rabassa provocà una redistribució de la terra —relativa perquè els masos continuaven essent grans explotadors—, però no proporcionà la quantitat de terres necessàries a cada família per poder subsistir.

Els masos practicaven el policultiu: quintanes de cereal, la vinva que es podia assumir en conreu directe, olivera, hort i la reserva de bosc/erm. Els establiments a rabassa no podien posar en perill l'equilibri del mas com a explo-

tació que necessitava una quantitat determinada de bosc per a llenya, adobs i l'engreix del bestiar.

Hem constatat també l'augment de les masoveries. En realitat, a part alguns casos d'estratègia matrimonial, el procés de diferenciació interna dels masos provocava la concentració de masos —aspecte que les fonts no permeten copsar— i la centralització de l'excedent captat als rabassaires en menys mans (alguns pagesos de mas, burgesos de la ciutat, petita noblesa, comunitats eclesiàstiques). Les explotacions com a tals restaven intactes i eren explotades per masovers.

D) Manresa és, en aquest esquema, una excepció. La dinàmica urbana i el regatge de la sèquia provocà una fragmentació de la propietat de la terra molt notable. Al llarg del segle XVIII i XIX hem copsat un important procés de concentració de la terra, especialment de regadiu, paral·lel al sorgiment dels comerciants-manufacturers el segle XVIII i/o industrials del XIX que implicava la destrucció del treball independent de la menestralia i la cessió progressiva de les propietats controlades per aquesta.

E) El bestiar era escàs al Bages a conseqüència de l'opció del monocultiu vitícola, que implicava conrear boscos i erms a costa del bestiar. Tot i així, hem copsat la desigualtat en el seu control: el bestiar és en mans de les grans explotacions tant quantitativament (nombre de caps, varietat), com qualitativament (tipus). Les petites pràcticament no en controlen o s'han de conformar amb algun ase.

Aquest ràpid panorama per les estructures de la propietat i de l'explotació d'un vinyar de la Catalunya Central trenca la imatge idíl·lica d'una Catalunya rural igualitària. Els petits pagesos accediren a una terra —que no era seva— per la via del contracte de rabassa morta que els garantia teòricament l'estabilitat i la permanència en aquesta. I dic teòricament perquè el contracte es desvirtuà progressivament, i el que era, en principi, una cessió de domini útil es convertí finalment en arrendament per plantar vinya després d'un procés progressiu de degeneració de la figura jurídica. De fons, però, i és el que marca la desigualtat, l'accés a la terra implicava establir una relació d'explotació amb l'amo del mas, que s'apoderava així d'una part de l'excedent pagès. L'harmonia, quan es detrau una part de la collita i la relació contractual empitjora, és la ficció jurídica d'algú que ho vol veure així.

El rabassaire no accedia a una quantitat de terres suficient per subvenir a les necessitats de subsistència. D'altra banda, el monocultiu vitícola l'abocava obligatòriament al mercat i havia de vendre en unes condicions que ell no imposava. En aquest marc, l'autoexplotació de la petita explotació en la línia d'aprofitar al màxim la mà d'obra familiar era una sortida. Inversió de treball en la vinya —feines més acurades i intenses podien millorar la producció—; inversió de treball a jornal en altres explotacions; inversió de treball infantil i femení en la indústria tèxtil per un salari que equivalia al 33 % del salari masculí i, finalment, quan tot això no permetia encara la subsistència i la reproducció social, s'havia de recórrer a l'endeutament i la corresponent transferència d'excedent als grups prestadors (Església el segle XVIII, propietaris rurals el XIX).

En aquest marc, l'autoexplotació de la petita explotació, que difícilment

aconseguia sortir de les dificultats amb el pas del temps, era la fórmula que permetia a les classes dominants bagenques maximitzar l'extracció d'excedent en un determinat nivell de desenvolupament de les forces productives. La mitificació del treball i de l'esforç individual com a fórmules de sortir de la pròpia misèria no són sinó lloances a l'autoexplotació com a sistema. La realitat era no sortir de la misèria.

Aquest treball no ha desenvolupat totes aquestes línies de reflexió; n'ha mostrat solament una peça bàsica: el monopoli de la terra per part dels propietaris de masos i l'accés, en aparent estabilitat, a les terres d'aquells per una relació contractual que definia una relació d'explotació. No pas l'única a què estava sotmesa la pagesia bagenca.